

ИСМЕТ СМАИЛОВИЋ: ЈЕЗИК ХАСАНА КИКИЋА, »Глас«, Бања Лука, 1979. стр. 205.

У издању бањалучке куће »Глас« изашла је књига дра Исмета Смаиловића »Језик Хасана Кикића«¹), у којој је монографски обрађен језик овог савременог босанскохерцеговачког писца. Монографије које се баве језиком савремених писаца у нашој науци и до данас су права ријеткост, што је само по себи крупан разлог због којег се ова књига прима са знатижељом.

У предговору аутор истиче циљеве свог истраживања који се свODE на основну тежњу да се покажу језичке карактеристике дјела овога писца и њене занимљивости »било за нашу филологију и лингвистику, било за науку о књижевности« (стр. 6.). Таквој Смаиловићевој тежњи прилагођена је и читава структура рада, у којем се овим редослиједом нижу поглавља: Увод (стр. 9—15); Кикићев завичај као говорно подручје (15—33); Језик Хасана Кикића у свјетлу критике (33—51); Правопис у дјелима Хасана Кикића (51—61); Фонетске особине у језику Хасана Кикића (61—85); Неке морфолошке карактеристике (85—91); Творба ријечи (91—97); Лексика (97—117); Узвици и ономастопеје (117—149); Боје (149—159); Вулгаризми и натуралистичке црте (159—171); Придјевски атрибути (171—177); Гомилање глагола (177—187); Звуковни елементи (187—191); Крлежин утјецај (191—201).

Пошто је и иначе питање приступа језику савременог писца врло сложено, често и бременито дилемама истраживача на шта особито обратити пажњу и у којем правцу усмјерити посматрање, овако конципиран Смаиловићев рад казује нам већ о томе да тај правац не иде устаљеним граматичким низом. Аутор заправо иде правцем који се унеколико може сматрати и новим, што је, опет, условљено прије свега самом осебујношћу стваралачког сензибилитета писца о чијем је језику ријеч. Наиме, оно што би у општој оцјени ове књиге већ на почетку посебно требало истаћи то је да је она конципирана онако како то тражи особитост језика ствараоца какав је Кикић. Ау-

¹ Дјело је, у ствари, ауторова докторска дисертација, први пут објављена 1971. године (Рад ЈАЗУ 361, Одјел за савремену књижевност). Овог пута се објављује као засебна књига, са мањим допунама и измјенама у односу на прву штампану верзију.

тор, ношен Кикићевом изузетном умјетничком личношћу, условљеном и временом у којем је стварао и свијетом који је сликао, нити је хтио нити могао слиједити уходане каноне граматичкога типа, какви се и данас са правом примјењују у анализи језика старијих писаца.

Друго је питање, пак, да ли је у том смислу Смаиловић успио наћи најсретније рјешење између оног што у језику савременог писца чини аспект лингвистичког, језичког, и оног што је стваралачко, умјетничко, стилско. Заправо, у вези с тим је и уопште питање да ли је савремени лингвиста сам у стању да изнађе права рјешења и да ли се његово истраживање обавезно и мора усмјеравати у правцу цјеловитог сагледавања проблема *језика у књижевном дјелу*, или се он као лингвиста-истраживач може и треба бавити аспектима који су у простору његовог интересовања, условљено захтјевима научне дисциплине којом се бави. Такво крупно питање не може добити одговора ни овом књигом, па се у том смислу она не треба оцјењивати, прихватати или одбацити. Шта је то што један лингвиста у језику савременог писца у свјетлу савремених лингвистичких учења мора проучавати и како наћи научна и естетска рјешења у таквој проблематици, ни наука о књижевности ни наука о језику још нам нису пружиле сигурније одговоре. Стога ни ова књига то не чини, али она прави корак даље у томе што сама тражи *један од могућих путева*, нудећи модел у доброј мјери условљен оригиналношћу писца чијим се језиком бави.

И поред тога што је Смаиловић тежио да освијетли значајке Кикићевог језика у односу између лингвистичког и књижевног, он нам у овој књизи није дао узорак анализе који би у потпуности одговорио на овакво настојање. Основна празнина је у недостатку синтаксичког нивоа анализе, који је и иначе незаобилазан у оваквом типу истраживања и који би морао да буде један од главних његових видова. Структура пишчеве реченице, синтагматске везе, напосе синтакса глаголских облика (у вези с тим стилско питање њихове фреквенције у нарави и сл.), једном ријечју, законитости у структури писаног израза као цјелине, као *коначног синтаксичког устројства*, све је то у овом раду остало малтене нетакнуто. Због тога Смаиловићев рад радије примамо као један ваљан и до сада најтемељитији прилог проучавању Кикићевог језика, а не никако као цјеловиту његову обраду и заокружење те проблематике. Недостатак синтаксичког слоја анализе даје нам за право да препоручимо како већ обрађене фонетске, морфолошке и творбене типове Кикићевог језика у будућим истраживањима треба објединити у цјелину, пратећи те елементе у конкретном синтаксичком па и стилском устројству. И друге неке стилске одлике дате у раду било би неопходно сагледати у комплетној структури пишчеве реченице, што би тек на тај начин довело до цјеловитог сагледавања језика у дјелу Хасана Кикића.

Пошто језик овог босанског писца обилује колоритним, дијалекатским детаљима, Смаиловић нарочиту пажњу посвећује односу између дијалекатског и књижевног. Кикићева особитост у ставу према језику и његова креативна природа у том погледу уистину и јесу једна од основних његових особина уопште. Заправо, он не припада категорији писаца који имају много обзира према захтјевима језика

као стандарда. Кикић напросто кроз свој однос према животу и стваралаштву ослобађа и свој језик, гради властите конструкције, ономатопеје, нове придјеве, али је стално везан за органски ниво језичког испољавања и у властитој нарави и у казивањима својих ликова. Осјећа се у читавом Кикићевом дјелу да је ту раскинута стега језика и његових познатих форми, а да се у стваралачким тежњама и свијету умјетника рађају нове комбинације, нови »хо-рук« импулси у звуку, у боји, у језичком знаку за нијансе тих пишчевих чула. То је онај дио у његовом језику који је у домену језичког стваралаштва. Друга страна Кикићеве ослобођености у језику је у његовој чврстој вези са дијалекатским, заичајним видом изражавања. У дјелу овог писца такав вид исказивања исконска је веза човјека са природом у себи и око себе, чврст коријен босанског човјека којим он израста из властитог поднебља, што га писац у себи носи као своју најснажнију стваралачку импресију.

Смаиловића је у овом раду посебно интересовао и овај други аспект, мада он по својој лингвистичкој оријентацији чешће обрађује друге проблеме. За нашу дијалектологију, пак, таква његова разматрања свакако су значајна, нарочито и стога што аутор у раду често указује и на говорне особине Кикићевог родног Градача и околине, и то у резултату властитих посматрања²). Мада се може поставити питање колико у раду овакве врсте проблематика генезе једног дијалекатског типа може бити од значаја, Смаиловићева разматрања о томе свакако су корисна. Пошто је питање предмиграционог дијалекатског стања у простору између Босне и Дрине дуго било предмет дискусија и на њега се различито гледало (па и данас различито гледа)³, Смаиловић му посвећује знатну пажњу. Послије консултовања

² Овај говор припада ијекавскошћкавском источнобосанском дијалекту, који се у посебан дијалекатски тип издваја захваљујући новијим његовим истраживањима (уп. Далибор Брозовић, *О проблему ијекавскошћкавског (источнобосанског) дијалекта*. — Хрватски дијалектолошки зборник II, Загреб, 1966, стр. 119—208.).

³ Питање је у томе да ли је тај терен прије великих миграција у времену од XVII до XIX вијека био икавски или је ијекавизам његова исконска одлика. Тезу о икавском супстрату заступају Александар Велић (*Периодизација српскохрватског језика*. — Књижевност и језик 4—5, Београд, 1958, стр. 166—167; А. Велић, *Штокавски дијалекат*. — Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка књ. IV С-III, стр. 739, 746.), Стјепан Павичић (*Подријетло хрватских и српских насеља и говора у Славонији*, Загреб, 1953, 7—32; *Миграције*. Босна и Херцеговина у Хрватској енциклопедији св. III, Загреб, 1942, стр. 137.), а то мишљење дијеле и неки наши старији историчари (Владислав Скарић, *Попис босанских спахија из 1123/1711. године*. — Гласник Земаљског музеја у Сарајеву XLII, Свеска за историју и етнографију, Сарајево, 1930, стр. 3; Ђиро Трухелка, *Студије о подријетлу. Етнолошка разматрања из Босне и Херцеговине*, Загреб, 1941, стр. 14.). И у неким најновијим историјским радовима заступа се таква теза (уп. Адем Ханџић, *Тузла и њена околина у XVI вијеку*, Сарајево, 1975, стр. 115—116.). Такву тезу, пак, одбацују дијалектолози који су се овим тереном до сада највише и бавили (уп. И. Брабец, *Главније фонетске особине говора у тузланском крају (упоређене са особинама у другим штокавским говорима)*. — Питања књижевности и језика IV и V, св. 6. Сарајево, 1957/58, стр. 54, 67; Д. Брозовић, *О једном проблему наше историјске дијалектологије — стара икавско-ијекавска граница*. — Збор-

литературе о томе (која не претендује на исцрпност) он износи мишљење да се претпоставка о икавском супстрату мора одбацити, на што га наводи и стање у данашњем говору пишчевог завичаја. Аутор ових редова у својим истраживањима ијекавскоштакавских говора источне и југоисточне Босне (вршених у периоду лето-јесен 1979.) на основу комплетне структуре тих говора, наполе стања у замјени јата, и сам закључује да је терен источно од Босне до Дрине од почетка замјене јата (од XIV вијека) морао бити ијекавски, а да каснија крупна миграциона мијењања у том смислу нису реметила супстратско стање (динарско становништво са југа и југоистока, из Херцеговине и Црне Горе, и само доноси ијекавизам као своју исконску дијалекатску особину).

Пратећи фонетске и морфолошке одлике у Кикићевом дјелу Смаиловић их пореди са особинама говора Градачца и шире околине, али се уочава да он понекад неке црте и непотребно ставља у односе према дијалекатском идиому, мада у таквим примјерима оне то у Кикићевом језику и не захтијевају. На основу тога се и иначе читаоцу (не само лингвисти, или и самом дијалектологу) у књизи намеће питање докле стварно Кикићеве изражајне особине можемо објашњавати као дијалекатске, а шта се то у њима јавља као општије, не само у књижевном већ и у разговорном, колоквијалном смислу. Али бисмо у појединостима могли помишљати и на то да Кикићев списатељски темперамент и не мора увијек слиједити (кад су стварно у питању дијалектизми) језик свог ужег завичаја. На једном мјесту, нпр., Смаиловић издваја екавизам типа *изгореле, сагореле*, констатијући да се он не јавља у говору пишчевог завичаја, али и указујући на могућност утицаја и других околности, па и Кикићевог боравка у Хрватској. Међутим (уколико овдје не претпоставимо нама највјероватнију могућност да је то облик из разговорног језика, општији и у босанској средини ван дијалекатског нивоа), ако би се слиједио моменат дијалекатске мотивираности, онда би се и Кикићев боравак и службовање (учитељевање) у Рогатици, нпр., могло такођер узимати у обзир (гдје је такав екавизам шира дијалекатска особина). Често сам, наиме, од старијих Рогатичана слушао о томе како је Кикић, док је био учитељ у Рогатици, често друговао са мјештанима, што је, дакле, могло утицати на то да он у раној фази свога стваралаштва (у Рогатици је био у периоду 1929—1932.) потражи и нађе ликове за своја дјела и у тој средини, а кроз те ликове унесе и покоју дијалекатску особину. И неовисно од овог конкретног примјера (који је, ипак, највјероватније ширег разговорног карактера) и иначе се може поставити питање колико је Кикић у свом дјелу слиједио свој матерњи дијалекатски идиом, а колико је у њега уносио и понешто дијалекатског, али не у уском смислу завичајног, већ нечег ширег, босанског.

ник за филологију и лингвистику IV—V, Нови Сад, 1961/62, стр. 51—57.). Мишљење о несумњивом ијекавском супстрату дијели и Павле Ивић (П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*. Нови Сад, 1956, стр. 144—145.).

У вези са изговором и писањем сугласника *х* (у Кикићевом језику се досљедно пише, а често је и у секундарним позицијама) Смаиловић је (како то он иначе чини и у неким својим полемичким чланцима) склон мишљењу да се у нашој литератури у вези с тим изговором фактор утицаја оријенталних језика прецјењује. Он чак мисли да такав утицај може бити од неког значаја »само у арабизмима муслиманске религиозне лексике, а у осталим ријечима словенскога или турског поријекла он је врло незнатан, или га уопће нема« (стр. 73.). Чињеница је, пак, да говори Муслимана не само у Босни и Херцеговини у чувању сугласника *х* показују јединственост, да га редовно имају у свом систему, што са таквим степеном досљедности неминовно упућује на везу са оријенталним језичким елементом. Али, кад се ради о неразликовању африкатских парова у говору Муслимана (појави која се такођер доводи у везу са утицајем турског језика) чињеница је да ти говори у томе ни близу не показују досљедност какву имамо код изговора сугласника *х*⁴). То би нам, према досадашњим знањима о стању на терену, говорило о томе да је утицај оријенталних језика врло извјестан у случају очувања сугласника *х* у систему, а да за појаву неразликовања парова *ч:ћ*, *џ:џ* такву извјестност не можемо прихватити, самим тим што нам стање у говорима Муслимана не даје елементе за то.

Говорећи о геминатама у Кикићевом језику, Смаиловић разликује у њему геминате фонетског од гемината стилистичког типа. Тако он налази групу гемината које писцу служе »да означи говорни темпо, да појача интензитет и изрази емоционалност (дакле, разлози стилске природе), а у другим да тачније обиљежи изговор арапске ријечи у којој геминација стоји као гласовна појава (дакле, разлози фонетске природе)« (стр. 82.). Геминација се ту, дакле, јавља различито мотивирана, а њена експресивна функција у првој групи примјера иде у прилог тумачењима која се у вези са геминацијом типа *гланна*, *зањњи*, *оллети* и сл. у нашој најновијој литератури дају. Та тумачења, наиме, одбацују утицај оријенталног језичког елемента⁵), а у први план стављају дијалекатску, унутарјезичку мотивираност

⁴ Уп. стање у ијекавскоштокавским источnobосанским говорима; сјевернији говори Муслимана имају само један пар африката (*ћ:ћ*), јужнији разликују два пара (*ч:ћ*; *џ:џ*, према мојим истраживањима). Такођер и говоре Муслимана у источној Херцеговини, који имају оба пара (А. Пецо, *Говор источне Херцеговине*. — Српски дијалектолошки зборник XIV, Београд, 1964, стр. 82.), а исто стање је у западнобосанским икавскошћакавским говорима (А. Пецо, *Икавскошћакавски говори западне Босне (I дио: Увод и Фонетика)*. — Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник I, Сарајево, 1975, стр. 187—200.), говорима Муслимана Санџака (Д. Варјактаревећ, *Билорски говор*. — Зборник Филозофског факултета у Приштини III, Приштина, 1965/66, стр. 38—39.).

⁵ Проф. Вуковић их тумачи баш таквим утицајем (Ј. Вуковић, *Рефлекси међујезичких додира у фонетским особинама босанскохерцеговачких говора*. — Радови Научног друштва БиХ књ. XX, Одјељење историјско-филолошких наука књ. 7, Сарајево, 1963, стр. 161—162.).

особине удвајања, и то са карактером експресивног испољавања, што, опет, припада домену (дијалекатске) стилистике⁶).

Ову Смаиловићеву монографију прихватимо са интересовањем, сматрајући да она јесте корак даље у настојањима да језик савремених писаца постане и озбиљним предметом научних лингвистичких истраживања монографског типа. Највећи конкретан допринос ове књиге је у сагледавању неких нивоа језичке структуре у Кикићевом језику у односу према његовој дијалекатској условљености, али и у освјетљавању индивидуалности Кикићевих лексичких, творбених и ономотопејских рјешења којима писац у домену свог језичког стваралаштва прибјегава. Сем тога, ова књига (својим врлинама и пропустима, о којима је било ријечи) (п)оставља дилеме о томе на који начин лингвистички обрађивати језик савременог писца, гдје заправо тражити права рјешења, како тај језик сагледавати као лингвистичко-књижевну реализацију у цјелини. Смаиловићева књига, неоспорно је, у том смислу чини покушај вриједан пажње.

Посебно издвајамо то што је она и значајан прилог проучавању говора Градачца и шире околине, врло користан за нашу дијалектологију. Она доприноси јаснијем сагледавању дијалекатских односа у сјевероисточном ијекавскошћакавском дијелу, на простору између доњих токова Босне и Дрине.

Џевад А. Јахић

⁶ Џевад А. Јахић, Бранко Ђ. Тошовић, *Редукција и асимилациона геминација групе дн у ијекавскоштокавским говорима источне Босне и у псковским средњоруским говорима (контрастивна анализа)*. — Прилози настави српскохрватског језика и књижевности 13, Бања Лука, 1980, стр. 77—94.